

II. Foranstaltningerne til Kirke-Ordinantsens Udarbeidelse.

Overalt, hvor Kirkens Omdannelse efter de evangeliske Grundsætninger gik for sig, følte man Trangen til en ny kirkelig Lov; men paa mange Steder gik den factiske Ordning forud for Loven. Man havde den væsentlige Lov og Regel i Evangeliet, og man begyndte derfor ofte med at

¹⁾ Fol. 98. Kragii Ann. p. 86.

²⁾ Behandlingen af denne Concept har ikke heller været altid saa ganske omhyggelig, at den just kunde ligefrem afskrives: S. 64 L. 9 er udslettet ved Feiltagelse „confiteor“, som ikke kan undværes; S. 111 L. 18 er ligeledes overstreget, hvad der dog blev staaende og ei kunde udelades.

udsende Visitatorer, der droge igjennem Landene, instruerede Præsterne og bestemte, hvorledes der paa ethvert Sted skulde forholdes med Embederne og de forefundne kirkelige Indkomster. Kong Christian den Tredie havde som Statholder og Hertug i Slesvig allerede 1528 fulgt denne Fremgangsmaade, idet han havde ladet en Visitation ordne de kirkelige Forhold og ansat Provster i Herrederne¹⁾. medens den endelige Ordning skulde henstaae, til Hertugdømmet Slesvig og Grevskabet Holsten kunde reformeres under Eet i Forbindelse med begge de Riger, af hvilke de vare Lehn²⁾. Samme Fremgangsmaade synes Kongen at have paatænkt i Danmark, da han i Sommeren 1536 blev Herre over Riget. Han ordnede allerede selv Sogneforholdene i Nørre-Jylland³⁾, og Prædicanterne i Sjælland, Skaane og Jylland kom ham ogsaa imøde med et Andragende, der forudsatte det Samme; de begjærte at Præsteskabet maatte vælge sig en Superintendent eller Visitator i hvert Stift, af hvilke Een skulde være over dem alle og have fuld Magt til at raade, regjere og reformere Præster og Prædicanter efter den hellige Skrift i det Aandelige, og at denne tiligemed andre af Kongen forordnede lærde Mænd maatte udarbejde en almindelig Regel for Ceremonierne⁴⁾, (kun om disse, ei om den almindelige Kirkelov var endnu Tale). Paa denne Tanke gik Kongen vel ogsaa ind, men dog kun med nogen Forandring, som udsatte Værkets Paabegyndelse en Tid; thi ligesom han i Slesvig havde betjent sig af indkaldte Tydskere, saaledes troede han det ogsaa fornødent at bruge Udlandets Hjælp ved Kongerigets Refor-

¹⁾ Jensen, Versuch einer geschichtlichen Darstellung der Kirchenverf. i Staatsbürgl. Magazin 7. Bd. S. 372, og Thomas Knudsens Beretning i Suppl. til Krag's Chr. 3. S. 5.

²⁾ Saaledes havde han ved sin Hyldning 1533 maattet love. Christiani, Gesch. der Herz. Sl. u. H. 2. B. S. 61.

³⁾ Denne „Skikkelse“ for Nørre Jylland kjendes kun af de Ord, hvori den omtales i Udkastet til Kirke-Ordin. S. 85.

⁴⁾ Actstykket i min Dissert. Ref. et Cath. p. 185.

mation. I de samme Dage, da de catholske Biskopper ifølge den hemmelige Beslutning af 12 August bleve fængslede omkring i Landet, sendte Kongen sin Hofpræst Andreas Jädicke til Churfyrsten af Sachsen med Skrivelse af 23 August 1536, hvori han anmoder denne om at laane sig Dr. Johan Bugenhagen til Guds Æres Fremme og Oprettelse af en christelig Ordning, fordi han ikke selv for Øieblikket var forsynet med saadanne lærde og duelige Mænd, som kunde anstille og oprette saadan christelig Ordning i Riget, som Nødvendigheden og Leiligheden udkrævede. Han stiller det tillige i Udsigt, at han ved en følgende Leilighed ligeledes ønskede at laane Melancthon, og erindrer sluttelig, at den, som kommer, maa være belavet paa at blive en tidlang, efterdi disse Lande ere adskilte ved Vande og ligge temmelig langt fra hinanden, og dog maae idetmindste gjennemreises, og Ordningen indrettes efter Landenes og Indbyggernes Leilighed ¹⁾. Man seer saaledes, at Kongen ønskede Bugenhagen til Generalvisitator, til at indføre Reformationens Grundsætninger i de kirkelige Forhold, i Livet selv. Hvorvidt deraf maatte udvikle sig en kirkelig Lovgivning, laae ikke nærmere for Tanken.

Der er Grunde nok til, at Kongen just ønskede Bugenhagen; han kjendte ham personlig fra den flensborgske Samtale 1529; Bugenhagen havde deeltaget i Slesvigs Reformation og ordnet Kirkeforfatningen i Brunsvig, Hamborg, Lübeck og Pommern, og ligesom han overalt havde lagt stor Dygtighed for Dagen, saaledes havde han stedse givet den verdslige Øvrighed al dens Ret: ved hans Grav, lød det Vidnesbyrd, at han var en Mand, der dømte med Ærefrygt om den verdslige Magt ²⁾. Hellere end at overgive Værket til de Geistliges selvvalgte Superinten-

¹⁾ Brevet findes i Müllers entdecktes Staatscabinet 4. Eröffnung S. 318—19.

²⁾ I Liigprogrammet 1558, efter B. Münters symbolæ p. 27.

denter, vilde Kongen betroe det i den prøvede og dygtige Bugenhagens Hænder; og det synes at fremgaae af Skrivelsen, at han betragtede et saadant Laan af Reformatoren som en ganske simpel Fordring.

Imidlertid afslog Churfyrsten Anmodningen: han behøvede alle sine Theologer i Anledning af en ny Organisation¹⁾. Maaskee man ogsaa i Sachsen fandt Kongens Stilling i sit Rige usikker og hans Fremfærd mod Biskopperne overilet og betænkelig; idetmindste fandt han to Maaneder efter Grund til at melde Churfyrsten med en vis Triumph det lykkelige Udfald af Rigsdagen i Kjøbenhavn og bad ham paa det Bedste undskylde sig og selv holde ham undskyldt med Hensyn til det, han havde foretaget med Biskopperne, hvortil onde Tunger frakjendte ham Adkomst og Ret; han bad ham opsætte sin Dom, indtil han kunde sende Copier af et trykt Skrift angaaende Biskopperne og en Forklaring om den Maade, hvorpaa han havde reformeret og ordnet Riget²⁾. De sidste Ord indeholde neppe noget Løfte om Meddelelsen af den danske Kirke-Ordinants; men maa forstaaes om Recessen af 30 October. Paa en lignende Maade forklarede Kongen sig for Luther³⁾.

Men hvad nu end Grunden har været til Churfyrstens Afslag, saa var Kongen derved overladt til sig selv og sine indenlandske Kræfter. Han skred da til Arbeidet paa en anden Maade: nu lod han ikke visitere eller ordne paa noget Sted; i et heelt Aar forbleve Stifterne uden Superintendenter, skjønt Rigsdagen allerede i Oct. 1536 havde

¹⁾ Entd. Staatscab. 4. Eröffn. S. 334. Rimeligviis den da paatænkte Consistorialforfatning. Andre Grunde tilføier Müller smstd. 320, men Christian den Tredies følgende Brev antyder kun denne ene.

²⁾ Brev af 8. Nov. 1536 Entd. Staatscab. 4. Eröffn. S. 320—22.

³⁾ Luthers Svar af 2. Dec. 1536, hvori han tilsagde Kongen sin kraftige Bistand, til at forsvare hvad Kongen havde gjort (de Wette Luthers Briefe 5, 33 og Clausen, Cath. og Protest. S. 267 og Schumacher, Gel. M. Briefe an die K. v. Dänm. 2, 260) og et Brev af Bugenhagen af 3. Dec. 1536 (Schumacher a. St. 1, 3).

vedtaget deres Beskikkelse i Biskoppernes Sted, og Geistligheden forblev uden anden Regel end den, som factisk havde gjort sig gjældende paa ethvert Sted eller leilighedsviis kunde vedtages af Magtens Ihændehavere, saasom ved Kaldsbreve, der indskjærpede de evangeliske Forpligtelser¹⁾, og ved papistiske Præsters Afskedigelse af Menighederne²⁾ eller kongelige Stadfæstelser af nye kirkelige Ordninger, som Borgerne havde truffet³⁾. Det var et stille Aar ovenpaa de bevægede Tider; men der gik en Forventning om den nye almindelige Ordning gennem Landet, og Veien holdtes aaben for den ved fornødent Forbehold i de kirkelige Forlehnninger, som næsten udgjøre alt, hvad der vides om dette Aar⁴⁾. Kongen var ikke uvirksom; men han havde indslaaet en anden Vei: der arbejdedes paa en fuldstændig Kirkelov, som kunde blive Rettesnor for Visitatorer, og først da den var færdig, begyndte det ordnende Arbejde igjen.

Om Kongen saa sig nødt til denne Fremgangsmaade, fordi han gik glip af Bugenhagens prøvede Bistand, eller han handlede af høiere Hensyn, vide vi ikke; men da Lovgivningsarbejdet i Ideen skulde omfatte begge Kongerigerne og begge Fyrstendømmerne paa eengang, er det vel

¹⁾ I et Kaldsbrev af 1536 (24. April), som findes i Geheimearchivet, betinger Kongen, at Præsten skal prædike det rene Guds Ord, messe paa Dansk, uddele Sacramentet sub utraque o. m.; og i Geble Pedersens Mandat bød han alle Præsterne i Bergens Stift at gjøre det samme (D. Mag. 3 Række VI, 146). Selv Klosterfolkene bød han at prædike det rene Evangelium (Smst. S. 67).

²⁾ F. Ex. i Helsingør, der hidtil havde holdt ved Papismen. Pont. Ann. 2, 899.

³⁾ Saaledes Sognedelingen i Ribe, 18. Jan. 1537. Terpager, Ripæ Cimbr. 395.

⁴⁾ Saaledes i de Forlehningsbreve paa Kirker og de Kaldsbreve, der findes i Tegnelser over alle Lande (D. Mag. a. St. S. 71, 80 og 121): „den menige Reformatz uforkrænket, som Kgl. Maj. derudi agter at gjøre; nova reformatione incorrupta, integra et salva; ad futuram reformationem“ og deslige.

muligt, at han kunde finde det rigtigst at begynde med Lovgivningen, ihvorvel han derved beredte sig en Vanskelighed, da den slesvigske Kirke allerede var fastgroet i Forhold, der havde flere Aars Hjemmel, og Holsten saagodtsom ganske laae udenfor hans Magt under en lübeksk Biskop. Det blev i ethvert Tilfælde til Fordeel for den danske Kirkelovgivning, thi den blev nu mere end en Kirchen-Ordnung i sædvanlig tydsk Stil, idet den blev en Landslov, som paa eengang regulerede den kirkelige Gjerning og Kirkens Forhold i Staten, saavelsom det lærde Skolevæsen.

Hvorledes Kongen lod dette Lovgivningsarbejde begynde og udføre, vide vi ikke af umiddelbare historiske Efterretninger; kun vide vi af Kongens egne Ord, at de, som det var overdraget, havde fuldendt det i Foraaret 1537, og at det var Kongens egne Lærde, der havde udført det; thi begge Dele skriver han i et Brev til Churfyrsten af Sachsen af 17. April 1537¹⁾, paa samme Tid som Arbeidet selv blev sendt til Theologerne i Wittenberg. Vi bemærke, at derved kun kan tænkes paa Saameget af den senere fuldstændige Kirke-Ordinants, som det, der svarer i Omfang til det danske Udkast, hvilket udgjør et afsluttet Hele (o: dengang var Kirke-Ordinantsen), uden de senere Tillæg, som Ordinantsen fik og som ogsaa i Latinen noksom adskille sig baade ved Stilling og ved Sprog fra det første Arbejde. Som Følge deraf maa ogsaa Kongens Ord om Forfatterne forstaaes om disse første, saa at man ikke uden Indskrænkning tør ansee de samme Mænd for betegnede, naar Kongen 5 Maaneder efter, i September 1537 eller i Aaret 1539 omtaler de Mænd, som han har betjent sig af for at fuldbringe det hele Værk: da kalder han dem »lærde Mænd, Prædikanter etc., som

¹⁾ Brevet, dateret Søndag misericordias 1537, i Müllers Entdecktes Staatscab. 4. Eröfn. S. 333 fgg. „zu Förderung der Sachen durch unsere Gelehrten eine Kirchenordnung haben stellen lassen“.

vare hos os i Riget og ved Hoffet«¹⁾ og regner udtrykkelig »Bughenhagen og sine Raadgivere« blandt dem²⁾. Fortalen til den færdige Ordinants skjelner tydeligt imellem disse sidste, som deeltog paa Arbeidets senere Stadier, og dem, som fik den første Befaling at skrive en Kirke-Ordinants, og den benævner disse »Lærde (doctores) og Prædicanter ved Kirkerne, som sammenkaldtes af Kongeriget Danmark og vore Hertugdømmer«³⁾.

Hvo vare da disse Kongens Theologer? og naar udgik Kongens Befaling til dem? I Registranten over Cantslerens Expeditioner findes mod Slutningen af Aaret 1536 en mærkelig Notits, Fortegnelsen over en stor Deel Mænd, som fra Kongerigets forskjellige Provindser bleve indkaldte til »den Convocats, som skulde holdes i Odense, Helligtrekongersdag 1537«³⁾, og man kan saameget mindre betvivle, at denne Convocats angik Kirke-Ordinantsen, som de samme Mænds Navne næsten alle gjenfindes ved den sidste Act af dette Lovgivningsværk som Underskrifter under den fuldstændige Kirke-Ordinants i Sept. 1537, og som det netop hedder i den oftnævnte Fortale, at Kongen gav »sammenkaldte (convocatis) lærde Mænd og Prædicanter« sin Befaling. Vel indeholder denne Fortegnelse kun Mænd fra Kongeriget, medens der til Ordinantsens Affattelse ogsaa skulde være indkaldt Mænd fra Hertugdømmerne; men man kan antage, at disse ere blevne indkaldte gennem Hertugdømmets Cantsler, hvis man ikke skulde tænke sig dem samlede særskilt. Deres Navne kunne da naturligen suppleres efter Underskrifterne under den latinske Ordinants. Her have vi altsaa, vil man mene, Kirke-Ordinantsens Forfattere, Tiden og Stedet. Unægteligt have vi Værkets Begyn-

¹⁾ Indledn. til Universitetsfundatsen, Krag's Ann. add. p. 89.

²⁾ Fortalen til den latinske Ordinants see ovenfor S. 4, Note 1. Af to samtidige Oversættelser oversætter den ene: „Præster og Prædikere“ (Kirke-Ord. 1537) og den anden: „Høilærde Mænd og Prædicanterne“ (den rette Ordinants 1542).

³⁾ Tegnelser over alle Lande meddeelte i D. Mag. 3 Række, VI Bd., S. 76. Den er ogsaa trykt i dette Tidsskrift 2det Bind. S. 587.

delse. Det er et Beviis mere paa Christians besindige og loyale Fremfærd, at han sammenkaldte en Repræsentation af den bestaaende Kirke; den var saa fuldtallig, som Omstændighederne tillode: tre Lærere fra Høiskolen i Malmø og 15 evangeliske Præster, to Deputerede fra de 4 bestaaende Domcapitler ¹⁾ og den forhenværende Dominicaner-Providsial, Dr. Hans (Nielsen). Om Hertugdømmernes Repræsentation kan Intet vides, da Indkaldelsen mangler, og altsaa mulig Medlemmer af Slesvigs Domcapitel kunne have været tilkaldte foruden Prædicanterne, saavelsom holstenske Geistlige. I Underskrifterne optræde kun evangeliske Prædicanter fra Slesvig: tre Præster fra Haderslev og en fra hver af Byerne Slesvig, Flensborg og Husum. Men en fuldstændig Repræsentation kan være naturlig nok til at tage Beslutning om Noget, mindre til at udarbejde Udkast til Love. Da den samme Repræsentation anden Gang blev indkaldt, nemlig i August—September 1537, da der holdtes en Herredag i Kjøbenhavn, samledes den for at underskrive Kirke-Ordinantsen, ikke som Forfattere, thi den havde modtaget mangfoldig Forandring og Udvidelse, siden de første Forfatteres Udkast blev gjort, ja Underskrivten gjaldt endog Bugenhagens latinske Reglement for Klosterfolk og Kanniker: de underskreve som en Stand, der vedtager eller modtager sin Lov; de Deputerede fra Capitlerne underskreve i disses Navn (ikke som Forfattere i eget, ligesom ogsaa nogle af dem og Een af de evangeliske Præster vare andre end de først Indkaldte), og den Første, som underskrev, gjorde den mærkelige Reservation: »salvo jure cujuscunque Deum timentis subscribo et accepto... donec aliquid melius in laudem et honorem Dei generale concilium difinuerit et constituerit«. Skulde nu disse Mænd første Gang have været sammenkaldte for at arbejde sammen som Forfattere? Dette er den Mening, der er historisk

¹⁾ For Lund findes vel kun 1, men i Underskrifterne findes to, saa at man maa formode, at her mangler et Navn. Listen er ikke uden Feil, da Ordene „fra Malmø“ aabenbart høre til de tre forudgaaende Navne, ikke til de følgende.

overleveret fra Christian den 3dies første Historieskriver Krag, der trøstigt siger, at Kirke-Ordinantsen var forfattet, Aaret før den blev underskrevet, af Danmarks lærdeste Mænd, saavel paveligtsindede som evangeliske ¹⁾; og Mange have fulgt hans Beretning ²⁾. Det er imidlertid aabenbart, at Krag, som ikke kjendte Sammenkomsten i Odense, alene støtter sig til Underskrifterne ved Ordinantsens Antagelse, thi han opregner som Forfattere alle de Mænd, som have undertegnet; men derved falder Beretningens Paalidelighed, thi vi vide nu af Indkaldelsesbrevet, at fire ³⁾ af dem, der underskreve, ikke vare indkaldte til Odense og altsaa ikke kunde være Medarbejdere i et Fælledeværk; ligesom en saadan Betydning kun ved Misforstaaelse kan underlægges Underskrifterne. Imidlertid har denne Forestilling, med den fornødne Modification i Henseende til enkelte Personer, faaet en sikkrere Støtte i det nu fremdragne Møde i Odense, og Spørgsmaalet, om de virkelig alle skulde deeltage og ogsaa deeltoge i Udarbejdelsen af det Udkast, der blev forfattet, maa henstilles til Afgjørelse ved Betragtning af samtlige Forhold.

Man kunde tænke, at Regjeringen kunde finde det passende at indkalde Mænd af den gamle Ordens Repræsentanter, for ligesom at vinde et Skin af Enighed og Overeensstemmelse. Men Sligt var hverken i den Tidsalders Aand eller stemmer med det, vi kjende til nogle af disse Mænd. Peder Iversen af Lunds Domcapitel, var ligefra Reformationens første Begyndelse en aarvaagen Modstander af det lutherske Kjætteri og forsvarede endnu længe

¹⁾ Ann. Chr. 3 ed. Gram p. 170 og Oversættelsen 1. D. S. 173.

²⁾ Gram, Fort. til Krag's Chr. 3, S. 136. Münter, D. R. Hist. 2, 338, der endog lader dem samles i Kbh. Hvitfeld 2, 1503, ligeledes. Stephanius (N. Krag's Ann. ed. Gram p. 444) taler ubestemt om det hele Værk under Eet, saa at man vanskelig kan sige, hvem han mener med de „ved Lærdom og rigtige Anskuelser udmærkede Mænd“, som Kongen betjente sig af.

³⁾ Kirkeh. Saml. 2. Bd. S. 588. Foruden de der paaviste 3 Afgivelser, er den i Indkaldelsesbrevet nævnte Dr. Hans ogsaa forskjellig fra Johannes Albertes, som har underskrevet.

efter den catholske Lære¹⁾. Anders Schowgaards Stemning viser hans nys anførte Underskrift, og den Dr. Hans, Dominicanerprovincial, som indkaldtes med Domherrerne, kan neppe være nogen anden end den Broder Hans Nielsen af Fyen, der i Aaret 1530 havde forfattet et Skrift mod Reformationen og dengang i en offentlig Beretning blev kaldet Djævelens Discipel, falske Munk og ulærde Doctor, prævaricatorum provincialis (ved en forsætlig Trykfeil for prædicatorum ꝛ: Dominicanerprovincial)²⁾. Slige Mænd kunde neppe indbydes til at arbeide paa en evangelisk Kirkelov! Ikke heller kan man antage, at Kongen tilsigtede en Conferents, hvori Anskuelserne skulde udjevnes eller et Compromis opnaaes; thi det evangeliske Parti var altfor sikkert og ubevægeligt i ethvert nok saa underordnet Stridspunkt, til at der skulde kunne tænkes den ringeste Virkning af Forslag eller Forsvar fra catholsk Side. Slaget var vundet saa fuldstændigt, baade under Grevens Feide og under Kong Christians egen Beskyttelse, at der ved en Kirkelov ikke kunde være det mindste Spørgsmaal om, at den jo i Et og Alt maatte formes efter de evangeliske Grundsætninger, og Kongen selv saavel som hans slesvigske og tyske Raadgivere vilde da i ethvert Tilfælde ikke heller have antaget det Ringeste, som lugtede af den gamle Suurdeig. — Og nu det Arbeide selv, som skulde være bleven Frugten af Sammenkomsten! der er intet Spor af Meningsforskjellighed eller af de gamle Retsbegreber paa noget Sted: Udkastet er det reneste Udtryk af de wittenbergske Grundsætninger i Lære, Cultus og Forfatning, den papistiske Overtro forkastes i de haardeste Udtryk som Afguderi og papistisk Vederstyggelighed³⁾; Forfatterne tale i deres Heelhed som de, der udgjøre en given

¹⁾ Allerede 1524 maatte Povl Eliesen retfærdiggjøre sig for hani, (min Paulus Eliæ S. 110) og endnu 20 Aar efter optraadte han ved Colloqviet i Kbhn. 1544 (Heiberg, Palladius i Theol. Tidsskr. 2, 2, 122).

²⁾ Min Afhdl. om Herredagen 1530 i Th. Tidsskr. 1. Bd. 2. H. S. 24.

³⁾ Udkastet p. 85. 112.

Modsætning til Papisterne¹⁾); endog i Retsspørgsmaal gaae de ud fra det Axiom, at den evangeliske Prædiken er den sande Gudstjeneste, og lade ei engang Plads for den Retsgrund-sætning, at det, som var skjænket Kirken for en bestemt Tjenestes Skyld, maatte være uadskilleligt fra dennes vedvarende Opretholdelse²⁾. Paa dette og alle andre Steder søger man forgjæves et Ord til Forsvar for erhvervede Rettigheder, et Ord om Domcapitler og Canonicater, Klostre og Kirker, deres Gods og Tiender, kort Alt, hvad der maatte ligge catholske Domherrer saa nær³⁾: det er, som om catholske Medlemmer ikke existerede, ei alene, at de Intet have kunnet sætte igjennem, men ikke engang paa Omfanget og Synskredsen have de kunnet øve den Indflydelse, som man skulde have ventet.

Altsaa enten har man begyndt en fælleds Udarbeidelse, der strax er gaaet istaae⁴⁾, eller de catholske Medlemmer have udarbejdet deres særlige Forslag — hvoraf dog ethvert Spor savnes, og hvortil visselig Omstændighederne ikke opfordrede — eller de have forholdt sig fuldkommen tause, som Tilskuere, der kun vare tvungne til at være

¹⁾ „Her begynde Papisterne deres Offer . . . men det altsammen med den ganske Kanon forskyde vi“. Smst. S. 65. Saa og S. 68, 85, 106.

²⁾ Smst. S. 106.

³⁾ Vel protesterer Udkastet mod Adelens Tiendefrihed, men ikke paa Grund af Kirkens Ret eller en hellig Lov, men fordi Adelen bør gjengjælde Præsten hans Tjeneste efter Gal. 6, 6.

⁴⁾ Der er i denne Henseende et mærkeligt Ord i Udkastet S. 65, hvilket vi, ialfald for at forebygge Misforstaaelse, maa omtale. Det hedder midt i Ritualiet for den almindelige Gudstjeneste: „Og hidtil kommer man vel over eet. Men efter Prædiken holder man adskilligen. Her begynde nu Papisterne deres Offer“ o. s. v. som ovenfor Not. 2. Stykket er udeladt i Latinen, saa at derfra ingen Oplysning kan hentes; men tænkes det at have lydt: *hactenus bene convenit, sed post concionem divergitur* — er det blot en Omskrivning af den Tanke, at der er ikke Meget forandret i Gudstjenestens første Deel, og Mere er man ikke beføiet til at lægge i Ordene, især fordi Forfatterne strax vende tilbage til første Person: „det hele forskyde vi“ — uden at lade Rum for en Deling af dette „vi“, som om Nogle antog det Ene, Andre det Andet.

lidet glade Vidner og give deres Navne til de Andres Arbeide¹⁾, eller endelig den hele Forsamling kun har været holdt for at tage Beslutning om en Kirkelov og overdrage Affattelsen til dem, som vare Bærere af Tidens Aand, Øieblikkets eneste berettigede Ordførere. Vi vide ikke, hvilken af disse forskjellige Forestillinger vi skulle holde os til; den sidste synes den rimeligste, og kan bedst sættes i Forbindelse med det Næste, som Historien beretter.

Forsamlingen i Odense ved Helligtrekongersdag 1537 er i ethvert Tilfælde en betydningsfuld Begivenhed. Odenses Navn er allerede knyttet til de betydeligste Punkter i den danske Reformationshistorie ved Herredagene 1526, 1527 og 1539, ved hvilke Religionsfriheden først blev indført og Kirke-Ordinantsen endelig ophøiet til Landslov; nu seer man ogsaa, at de første Skridt til denne Lovs Udarbeidelse knytte sig til samme By. Hvorledes man end forestiller sig denne Synodes Bestemmelse og hvorledes end det fra dens Sammenkaldelse begyndende Arbeide tænkes behandlet paa den, afgiver den en fortræffelig Forklaring af den Eiendommelighed i den danske Kirke-Ordinants's Historie, at dens Affattelse begynder med et Andragende som fra en repræsenterende Auctoritet. Naar en eller flere Mænd af Kongen fik det Hverv at udarbeide et Lovudkast, vilde det være det Naturligste, at de affattede det i den Form, som Loven senere skulde have, at de altsaa formulerede det som Lovgiverens Villie, som det, der skulde gjælde

¹⁾ Jeg skal ikke lade ubemærket, at denne Forestilling maaskee kunde sættes i Forbindelse med den Egenhed ved den danske Kirke-Ordinants, at den begynder hvert Afsnit med en skarp evangelisk Begrebsbestemmelse af enhver kirkelig Handling eller Lovgivningsgjenstand: man kunde tænke, at de i den blandede Forsamling først voterede over Grundbegrebet, som der skulde gaaes ud fra i Loven, og naar dette var antaget i evangelisk Retning, var dermed de Catholske udelukkede fra videre Deel i det Punkt. Men dette er dog hverken istand til at forklare den fuldkomne Mangel af ethvert Spor af de Catholskes Deeltagelse, eller behøves for at forklare, hvorfor de Evangeliske brugte denne belærende Fremgangsmaade.

for Ret. Saaledes skete det i saamange protestantiske Stæder og Stater: en Reformator udkastede Kirkeloven, som den skulde være, og Raad eller Regjering stadfæstede den. Havde i Danmark Kongen beordret et Par Mænd til at forfatte et saadant Udkast, var det vistnok ogsaa blevet Tilfældet her; og inden man kjendte det Udkast, hvormed vi nu vide, at her blev begyndt, kunde man ogsaa gjerne troe, at det var gaaet her som andetsteds, og at en enkelt Mand som Bugenhagen eller nogle af Kongens betroede Theologer kunde have nedskrevet Kirke-Ordinantsen i den Skikkelse, hvori den udkom. Men det forefundne Udkast viser, at her blev begyndt i ganske anden Form: der blev givet Kongen et Forslag til en Kirkelov, i hvilket alt det reente Kirkelige var nedskrevet som Lovbud eller Forskrift; men hvergang man kommer til et Punkt, som vedrører de udvortes Forhold, forvandler Sproget sig, og Begjæring, Andragende eller Henstilling træder istedetfor Lovudkast og bestemte detaillerede Forslag. Saaledes beder man Kongen, at han vil beraade sig med Rigsraadet om en ny Lov for de forbudne Grader, at han vil give Præsterne kongelig Stadfæstelse og helst middelbar gennem Lehnsmanden, »dog vilde de i den Henseende ikke foreskrive Kongen Noget, at jo Hans Naade maatte dømme selv, hvad rettest var«. De begjære, at Tiggermunkene maatte med kongeligt Forbud formenes at streife om i Landet, og at de Billeder, som Almuen gjør Offring og Pillegrimsreiser til, maa af kongelig Myndighed plat borttages. De indlægge en alvorlig Protest mod Adelens Tiendefrihed, men sætte i Kongens frie Beraad, hvad herudi skal skee eller ikke skee. De afholde sig fra at gjøre Forslag til Superintendenternes Lønning, men sætte det Altsammen ind til Kgl. Majestæts Rundhed og egen velvillige Godhed; ligeledes Sjælegave og andre Accidentser. Tilslidst andrage de, som de aandelige Interessers Repræsentanter, paa et høitideligt, skjønt, almindeligt Collegium med Privilegier og Lønninger, i hvilken Henseende de bevidne deres store Haab til Kongens

medfødte Villie og Kjærlighed til Lærdom og boglige Kunster, og de slutte med at nedbede Himlens Velsignelse over ham ¹⁾).

En saadan Adresse fører uvilkaarlig Tanken hen til en Forsamling af den nye Kirkes Repræsentanter, en Synode, og dens hele Tone passer saa ganske for en saadan, at vi maatte have formodet, at der var holdt en kirkelig Sammenkomst i Vinteren 1536—37, selv om vi ikke havde det historiske Vidnesbyrd derom ²⁾). Nu finder den sin Forklaring i den til Odense sammenkaldte Forsamling; thi selv om den kun dannede Udgangspunctet for et Arbeide af en ængere Kreds af Mænd, maatte den Fuldmagt, hvormed de udrustedes og afsendtes af en fuldstændig Kirke-repræsentation, give dem Adkomst til at tale i Kirkens Navn ligeoverfor Regjeringen.

De Tvivl, der hvile over denne Synodes Gjerning i Odense, hidrøre ikke blot fra den Taushed, som hersker i Henseende til den, men især fra det positive Vidnesbyrd af en Samtidig om en anden Regjeringsforanstaltning til Kirke-Ordinantsens Udarbeidelse, der henlægger den egentlige Gjerning til et andet Sted.

Georg Boethius Agricola, som var Superintendent eller Provst i Haderslev, skriver i Aaret 1564 om Begivenhederne i 1537: »tho dysser tid worden de Gelerden uth dem Rike tho Dennemargken ock uth dussem Hertochdom tho Schleswig na Haderschleuen durch Ko. Matt. vorschreuen, ein Kerkenordinanz, so beide im Rike und Hertochdom gelden scholde, to voruaten. Welcker Ordinanz von vorgeschreuen Gelerden hir tho Haderschleue unterschreuen worde, und noch in allen Stichten auer dat ganze Rike

¹⁾ Udkastet S. 81, 84, 85, 105, 111, 115—16.

²⁾ Den Første, der har draget det for Lyset, er Vedel-Simonsen i Bidrag til Odense Byes Historie 2 Deel, Odense 1843 (S. 207); men Notitsen laa upaaagtet indtil de seneste Aar. (Se dette Tidsskr. 2 Bd. S. 587.)

tho Dennemargken by macht erholden wert¹⁾, og i Kraft af dette Vidnesbyrd have nyere Skribenter ogsaa nævnet Haderslev som Kirke-Ordinantsens egentlige Fødested²⁾. Unægtelig maa man ogsaa paa dette Vidnes Udsagn troe, at der har fundet en Forsamling Sted i Haderslev; en saadan Begivenhed var for mærkelig og laae Vidnet for nær, til at her kunde tænkes en Forvexling med Odense. Skulde det da være en ny Forsamling af de samme Mænd, eller en Forlæggelse af Forsamlingen, eller en Forhandling paa Grundlag af Forsamlingen i Odense? Man kunde tænke sig, at de slesvigske Medlemmer ikke gave Møde i Odense, ifald de vare kaldte dertil, maaskee paa Grund af Aarstiden, og at Kongen derfor forlagde Forsamlingen til Haderslev; men man kan ogsaa tænke sig, at de ikke vare tilsagte, men at Forsamlingen i Odense var affholdt for at udmelde Deputerede fra Kongeriget eller for at forberede Sagen og tage almindelig Beslutning om en Kirkelovs Udarbeidelse. Det Sidste maa udentvivl ansees rimeligst, navnlig hvis de slesvigske Geistlige ikke have været indkaldte til Odense; thi havde de Danske virkelig arbeidet ene i Odense, kan man ikke indsee, hvorfor de skulde forfatte deres Udkast paa Latin, hvad dog det danske Udkast beviser, at de have gjort.

Vi maae vel saaledes forestille os, at Forsamlingen i Odense afgav Medlemmer til et andet Møde, som var eller blev bestemt til Haderslev, eller at de vedtog, at de Evangeliske alene skulde drage dertil. I begge Tilfælde maa

¹⁾ Neues kiel. Mag. 1 Bd. S. 323, citeret i Allens danske Sprogs Historie i Slesvig 1 Bd. S. 60. (Hele Georg Boethii Beretning om Reformationen i Haderslev, hvorfra dette Citat er taget, vil efter Originalen blive meddeelt i dette Hefte. *Udg.*)

²⁾ Allen a. St. og Jensen, Versuch einer geschichtl. Darstellung der Kirchenverfassung im Herzogth. Schleswig i Falcks staatsbürg. Mag. 7 Bd. S. 375: „die anfangs zu Hadersleben entworfene, von Luther gebilligte ... Kirchenordnung“. Han henviser til Lachmann, men jeg har der ikke fundet denne Beretning.

da Arbeidet først have taget sin Begyndelse i denne By, altsaa efter Helligtrekongersdag 1537. Hvem nu disse danske Deeltagere have været, kan ingen Gisning sige, undtagen at de vare evangeliske Lærde og Præster, og navnlig maa man sikkerlig forestille sig Olaus Chrysostomus iblandt dem; thi den oprindelige Kirke-Ordinants's Latin viser hen paa en classisk Stilist som ham. Men de andre malmøeske Lectorer og Hans Tausen o. fl. have vistnok ikke heller manglet ved denne Leilighed. Ligesaamuligt er det at sige, hvem de Lærde og Prædicanter have været, som Kongen lod møde af Hertugdømmerne: Underskrifterne af de 6 slesvigske Præster under den færdige Ordinants bevise ligesaaalidet som de af de danske Domherrer, at netop disse og ingen andre have deeltaget i Udkastet. Kongen nævner Theologer »af vore Hertugdømmer«, og dersom Ordet kan urgeres, maatte der have været Holstenere med, men de findes ikke engang i Underskrifterne ¹⁾).

Hvorfor de just skulde samles i Haderslev, kunne vi ligesaaalidet sige: Kongen var der ikke i Januar Maaned, men vel i Begyndelsen af Marts, dog kun faa Dage paa sin Reise fra Gottorp til Nørre-Jylland ²⁾). Derimod vare hans indflydelsesrige Raadgivere der, navnlig Joh. Wan-

¹⁾ At Bugenhagen i et Brev til Kongen af 21 Nov. 1537 yttre, at ogsaa holstenske Theologer havde havt Deel i Værket, betyder ikke meget for dette Spørgsmaal, da han deels taler om det hele færdige Lovgivningsværk, deels tager Holsten i en saadan Betydning, at han kunde sige, at Kongen var reist til Holsten og opholdt sig „in sua Germania, id est Holsatia“, da han residerede i Haderslev og paa Gottorp (Schumacher gel. Männ. Briefe 1 Bd. S. 7 og Lachmann, hist. ord. p. 33).

²⁾ Kongen var den 14 Jan. paa Gottorp og kom i Marts til Haderslevhuus, hvorfra han allerede før den 18de begav sig til Ribe, og derfra bereiste hele Nørre-Jylland; han kom den 19 Mai tilbage til Haderslev, blev der til den 27de og drog da over Fyen til Kjøbenhavn, (ifølge Regesta Dipl. 2. D. S. 1. fgg. og en velvillig Meddelelse fra Geheimearchivet).

dalin, som var Lector og Præsternes Lærer; men man kan ikke spore deres Indflydelse i Udkastet. Om Maaden, hvorpaa de Forsamlede arbeidede, giver ingen historisk Beretning det mindste Vink. Kun Arbeidets Frugt foreligger, saavidtsom det danske Udkast er et tro Gjenbillede af det; men fra dette kan man da saa atter drage en og anden Slutning om Maaden, hvorpaa det er blevet til.

Sproget maatte være Latin; thi de slesvigske Geistlige vare for største Delen Udlændinge, der ikke kunde Dansk, eller tydsktalende Slesvigere, ligesom hele Hoffet var tydsck. Desuden skulde Kirkeloven omfatte alle Kongens Riger og Lande, og Luthers og Bugenhagens Raad kunde ogsaa kun benyttes under dette Vilkaar. Men i Aanden havde det danske Element Overvægten over det tydske; thi med Undtagelse af det Rituelle, hvori alle fulgte eet Spor, er der et herskende Hensyn taget til de danske Forhold og Kongerigets særegne Fornødenheder¹⁾, medens de allerede factisk indførte Ordninger i Slesvig ikke lade sig mærke, hvor man skulde vente det²⁾, og de faa Bestemmelser for særlige holstenske Forhold, der forefindes i den latinske Ordinants³⁾, komme aldeles ikke tilsyne i det oprindelige Udkast. Hensynet til Kongeriget er i dette saa overveiende, at man fra denne Side vel kunde fristes til at fastholde den Tanke, at Udkastet allerede var forfattet i Odense, og at Forsamlingen derpaa havde begivet sig med det til Kongen i Haderslev, naar ikke Agricolas Vidnesbyrd saa bestemt henlagde Indkaldelsen og Udarbeidelsen til dette Sted og lød paa en Samvirken af Theologer fra Kongeriget og Hertugdømmerne.

Deres Arbeide lære vi at kjende i Oversættelse i det nu gjenfundne danske Manuskript i urettet Tilstand, og dette

¹⁾ F. Ex. Tiggermunkes Fordrivelse af Riget, Billeders Bortskaffelse, Universitetet.

²⁾ F. Ex. Kirkernes Forvaltning.

³⁾ Saasom at der skal oprettes 2 Høiskoler for Hertugdømmerne efter den hamborgske Skoles Mønster.

fører os atter til at gjenkjende en Deel af deres originale Arbeide, deres latinske Udkast, i den nuværende trykte latinske Ordinants, nemlig saavidtsom denne har Indhold tilfældeds med Manuskriptet. Kun een Ulighed maae vi antage at have fundet Sted mellem det latinske og danske Udkast fra først af, nemlig i det ene Punkt, hvori dette stadigen afviger fra den latinske Ordinants, den ubestemte Betegnelse af Modersmaalet (*lingva vernacula* ell. *vulgaris*) paa alle de Steder, hvor Manuskriptet har „Dansk“; thi denne Betegnelse kunde alene passe til en almindelig Lov, og saamegen Overvægt kan man vanskelig troe, at der har været paa den danske Side, at Forsamlingens fælleds Forslag skulde have benævnt Modersmaalet alene Dansk, saa at man først paa et senere Stadium af Arbeidet skulde være blevet opmærksom paa denne Eensidighed og da først have borttaget den ¹⁾).

Med dette latinske Lovforslag maae vi antage, at Sagen gik ud af de første Forfatteres Hænder; at de selv eller den danske Deel af Forsamlingen skulde have forelagt Kongen en dansk Oversættelse tillige, er lidet sandsynligt, og Beskaffenheden af den Oversættelse, som det danske Udkast lærer os at kjende, taler ikke heller for en saadan Oprindelse, efterdi den ikke røber den Flid og Noiagtighed, som man maatte vente af et officielt Actstykke. Hvem der

¹⁾ Der er dog eet Sted i den latinske Ordinants, hvor Modersmaalet endnu betegnes ved Dansk, nemlig i Afsnittet om Prædiken, at de Præster, som ikke kunde prædike af deres Eget, maatte læse op „*ex danicis postillis*“ (fol. 11). Naar ellers hele Loven stadigen har *vernacula lingva* o. desl., saa spørges, hvorfra denne Undtagelse hidrører; mon fra det oprindelige Udkast? i saa Fald kunde man fristes til at troe, at der engang havde staaet „Dansk“ overalt (som nu i det danske Udkast), og dette Ord var blevet overseet ved Rettelsen paa dette ene Sted, da man forandrede det paa alle de andre. Men det er betænkeligt at drage en saa betydelig Slutning ud af et enkelt Indicium. Det er dog rimeligst, at det almindelige Lovudkast fra Begyndelsen af havde det almindelige Udtryk for Modersmaalet.

da saaledes i eller udenfor Forsamlingen gjorde en dansk Oversættelse og til hvad Brug, vide vi ikke; men omtrent samtidig med det latinske Udkast maa den Oversættelse være blevet til, af hvilken vi have en Afskrift i det haandskrevne Exemplar, urettet eller før det blev rettet.

Vor Hjemmelsmand for Mødet i Haderslev tilføier, at de forsamlede Theologer underskrevne Ordinantsen i Haderslev, rimeligviis i den Tanke, at Underskrivterne under den latinske Ordinants allerede skulde være givne her. Medens det vistnok ikke er usandsynligt, men saa at sige en Selvfølge, at de forsamlede maae have underskrevet Udkastet, da de overrakte det til Kongen, kan der dog ikke tænkes paa saadanne Underskrifter som de bekjendte, der accepterede Loven, efterdi Udkastet baade paa saamange Steder havde Andragende istedetfor Lov og derhos var bestemt til at prøves og omdannes videre. Det er netop disse Underskrivter, der mangle, for at vide, hvem de Lærde (de Gelerden) vare, som i Forening udførte dette Arbeide. Naar de have fuldendt deres Arbeide, kunne vi ikke heller nøiagtigen sige; mellem 5 Januar og 17 April ligger deres Arbeidstid, og da Kongen var i Haderslev i Begyndelsen af Marts, kunne de paa denne Tid have overgivet det i hans egne Hænder. Paa den Reise, han derefter foretog, omtaler han, i et Brev af 17 April¹⁾, at han havde sendt Udkastet til Wittenberg; rimeligviis har han da afsendt det, før han forlod Hertugdømmet.

Det var nemlig Kongens Bestemmelse at forelægge Luther sin Kirke-Ordinants, og det skete strax. Men her opstaaer Spørgsmaalet om den Skikkelse, hvori Ordinantsen blev sendt. Saa utvivlsomt det er, at det latinske Udkast maatte være det, som blev sendt til Wittenberg, saa er det et Spørgsmaal, om det blev sendt uforandret, eller det først blev underkastet en Bearbejdelse. Kongens Ord om Arbeidets Gang tyde ikke paa en saadan: »han lod en

¹⁾ Müllers entd. Staatscab. a. S. p. 333.

Kirke-Ordinants skrive«, siger han, »over hvilken han kunde raadsørge sig, og da den blev ham overantvordet, sendte han den til Luther«¹⁾. Der synes ingen Plads at være for en mellemliggende Bearbejdelse, som man ei let kunde tænke sig i Haderslev, hvor Kongen var omgivet af de samme Mænd, som havde deeltaget i Arbeidet. Men det kunde dog synes rimeligt, at Kongen idetmindste foretog de Forandringer, hvortil Udkastet selv opfordrede, og indsatte Resolutioner og Lovbud, hvor dette indeholdt Andragender og Henstillinger, og have vi ikke det bedste Beviis i det berigtigede danske Udkast, i det rettede Exemplar, i Manuskriptet? Virkelig sætter Gram den Revision, som derved kommer til vor Kundskab, foran Afsendelsen til Wittenberg, saa at vi i dette Manuskript skulde have Billedet af den Kirke-Ordinants, der blev forelagt Luther²⁾. Vi ville see bort fra de Indvendinger, der i den kritiske Bedømmelse af dette Manuskript ere reiste imod Kongens umiddelbare Forfatterskab, og tænke os Hofpræster og Hoftheologer arbejde i hans Navn for at gjøre Udkastet værdigere til at forelægges Luther, naturligviis paa Latin; og vi ville overse Vanskeligheden ved at tænke sig disse Forbedringer saa hurtigen overførte paa det danske Udkast, saaledes som det foreligger i Manuskriptet: vi ville alene spørge, om dette kan have været den Skikkelse, hvori Udkastet blev forelagt Luther, eller med andre Ord, om Kirke-Ordinantsen kan have modtaget denne Bearbejdelse, før den afsendtes. Svaret vil blive Nei. Thi hvad angaaer de kongelige Resolutioner, er det ikke rimeligt, at Kongen vilde tage Beslutning om vigtige Spørgsmaal, som Tiendepigten og Kaldsmaaden, uden at have hørt Luther, og

¹⁾ Fortalen, ovenfor S. 4. Consultare kunde vel betyde at overveie og tage i Beraad, og i den ene Oversættelse (Udg. 1539) er det oversat saaledes. Men Latinens: hanc acceptam misimus etc. lader det udenfor al Tvivl, at han blot tænkte paa at raadsørge Luther, og gjorde det strax.

²⁾ Fortalen til Krag's Chr. 3. 1. D. S. 137.

havde han taget den, er det aldeles uforklarligt, at han da ikke ogsaa gav sit Tilsvær til Andragendet om Oprettelsen af et Universitet; og paa den anden Side finder man her en Resolution allerede taget, der efter Andragendet selv forudsatte Rigsraadets Medvirkning, (om de forbudne Grader) og en anden, der henviste til en Sogneforordning, som maatte være givet efter Udkastets Udarbeidelse¹⁾. At de theologisk-kirkelige Ændringer af saa stor Betydning, som nogle ere, ikke heller havde deres naturlige Sted i en Revision af Landets Høilærdes og Prædicanters Arbejde umiddelbar foran Indsendelsen til den høieste Auctoritet, er ogsaa øiensynligt. Vi maae altsaa fremdeles holde os til Kongens Ord, at »han tog den udarbejdede Ordinants og sendte den til Luther«²⁾. Han kunde raade bedst, baade hvad Kongen skulde gjøre og hvad der ellers kunde behøves.

Vore sparsomme Kilder lade os iøvrigt i Uvidenhed om denne Raadførsel med den af Kongen saa høit agtede Reformator og hans Medarbeidere. Det er endog ubekjendt, hvem der overbragte Ordinantsen og naar den kom tilbage³⁾, og ikke mindre, hvad Frugten af Sendelsen blev. Kun i Almindelighed siger Kongen, at Luther og de andre Theologer i Wittenberg bifaldt den⁴⁾. Der er

¹⁾ Udkastet S. 85.

²⁾ Saaledes er: hanc acceptam — oversat i Udg. 1539. Der staaer ikke: „da vi havde faaet den og bifaldt og forbedret den, sendte vi den til W.“

³⁾ Naar Lachmann fortæller, at Andr. Jädike overbragte den (hist. ord. p. 16), er det øiensynlig en Feiltagelse, da denne Mands Sendelse allerede foregik i Aaret 1536, (s. ovenf. S. 23) og naar der almindelig siges, at Bugenhagen bragte den tilbage, da han kom i Juli 1537, er det vist kun en Formodning, der lidet stemmer med det Første; thi skulde Kongen atter have sendt Hofpræsten med Ordinantsen dertil, har han rimeligviis ogsaa bragt den tilbage. Vi vide kun, at den var afgaaet, da Kongen den 17 April sendte sin tyske Secretair Balthasar von Altenglosen med Brev til Churfyrsten.

⁴⁾ Is cum aliis, qui Wittebergæ sunt, Theologis eam approbavit; i de to Oversættelser: „saa ansaae han med andre vise Mænd samme

ikke Tale om Rettelser og Udsættelser i det Enkelte. Rimeligviis pleiede Luther ved slige Leiligheder kun at udtale et almindeligt Skjøn; her behøvedes ogsaa Raad og Bemærkninger i det Enkelte saameget mindre, som Kongen paa samme Tid atter udbad sig Bugenhagen til sit Reformationsværks Fremme og fik Tilsagn om hans Komme. Med ham kunde Luther da have aftalt det Fornødne.

Der er Ingen, der har tænkt paa at sætte det rettede Udkast i Forbindelse med den Revision, som Udkastet kunde have undergaaet i Wittenberg. Hvad om det latinske Udkast havde været sendt til Wittenberg paa brækket Papir (som nu den danske Oversættelse forefindes i Manuskriptet) og var kommen tilbage med de Rettelser og Tillæg, som Kongens Secretair fik Ordre til at indføre paa Dansk i den danske Oversættelse? Saa havde vi et høist interessant Billede af Reformatorerernes umiddelbare Medvirkning i den danske Kirkelovgivning. Det er ikke lidet mærkværdigt, at de fleste betydeligere Rettelser ere motiverede, hvad man da ellers ikke pleier at gjøre i en Lov: saaledes S. 60 Indskrænkning af de daglige Psalmer, »at Børnene ikke skulde besværes med (trættes ved) for lang Sang«; S. 66 den stiltiende Uddeling af Nadveren, »fordi det allerede er dem alle sagt i Consecrationen med Christi Ord«; S. 81 de forbudne Grader, »at Blodets Ærefrygt og Bludsel opretholdes«. S. 85 at Billeder bør borttages, »thi at hver vel vitterligt er, at det ikke Andet er end klart Afguderi«; S. 109 at Kongen vil lægge Mere til de Fattige, »som han veed Christi Ord, hvad I have gjort mod En af mine Mindste etc.«. Ligeledes er det øiensynligt, at flere Tillæg ere udgaaede fra et høiere Syn over det hele Kirkevæsen og udtale leilighedsviis almindelige Fordringer, saasom S. 69 at de almindelige Litanier ikke maae glemmes¹⁾;

Ordinants god og ret at være“, og: „saa oversaae han med andre flere høilærde Mænd... samme Ordinants og dømte hende god og ret at være“.

¹⁾ Overs. har misforstaaet vulgares og taget det i samme Betydning, som det idelig ellers forekom i hans Grundtext om Modersmaalet.

S. 104 Nødvendigheden af vel lærte Præster og S. 106 om Degnens Pligt at undervise. Men dersom vi deraf sluttede, at det hele rettede Manuskript gav os Billedet af Wittenbergernes Indflydelse, vilde vi dog slutte for meget; thi Adskilligt er utvivlsomt af dansk Oprindelse, som Ordene om Sognedelingen i Jylland (S. 85), og desuden havde den wittenbergske Aand sin kraftfulde Repræsentant i Danmark selv, saasnart Bugenhagen var kommen, og fra ham kan da alt Saadant ligesaagodt hidrøre som fra en Revision i Wittenberg.

Vi maae vel altsaa snarest forestille os, at Ordinantsen kom tilbage med en almindelig Billigelse; maaskee i Mai eller Juni Maaned. Kongen var dengang endnu paa Reise og kom efter et kort Ophold i Haderslev (19—27 Mai) først den 10 Juni til Kjøbenhavn¹⁾, hvor ogsaa Bugenhagen, om hvis Bistand Kongen atter havde anholdt hos Churfyrsten, omsider indtraf den 5 Juli²⁾, og hermed indtræder den sidste Epoche i dette Værks Udarbeidelse.

Om dette sidste Arbeide siger Kongen, at han betjente sig af Bugenhagens og sine Raaders eller Raadgiveres Raad og Bistand til at gjøre Kirke-Ordinantsen færdig³⁾, og han benævner andetsteds dem, der stode ham bi med Kirkevæsenets Ordning tilligemed Bugenhagen, »lærde Mænd, Prædicanter etc., som vare hos ham i Riget og ved Hoffet«⁴⁾. Paa hvilke Mænd vi derved skulle tænke, kan saameget mindre siges, som det ikke just er givet, at de Mænd, der deeltog i Ordningsarbeidet (ordinationes), derfor ogsaa havde Deel i Ordinantsens Udarbeidelse, og medens vi derfor ikke behøve at tænke os Hoftheologerne (i Haderslev) virksomme ved Lovarbeidet, navnlig ikke paa

¹⁾ See ovenfor S. 36 Not. 2.

²⁾ B. Münter, symbolæ ad Bug. in Dan. commor. p. 26.

³⁾ Fortalen til den lat. Kirke-Ordinants.

⁴⁾ Universitetsfundatsen, Indledn. „Ejus et aliorum doctorum virorum, prædicatorum etc. qui apud nos erant in regno et aula, consilio et opera usi sumus ad Ordinationes ecclesiasticas in regnis et principatibus nostris faciendas“.

dette sidste Stadium, kunne vi snarere ved Kongens Raad-givere forstaae indflydelsesrige Mænd i hans Omgivelse og Theologer i Kjøbenhavn: navnlig var Peder Palladius nu kommen fra Wittenberg, og flere udenlandske Lærde havde ledsaget Bugenhagen¹⁾.

Imellem 5 Juli og den Dag i August, da Kongen forelagde Rigsraadet den færdige Kirke-Ordinants, maa nu den Bearbejdelse have gaaet for sig, som gav det oprindelige Udkast sin nærværende Skikkelse, og tilføiede alle de nye Artikler, der som et Slags Anhang eller Fortsættelse slutte sig til dette²⁾. Om disse Anhang skulle vi senere handle; her ville vi føre Udkastets Historie til Ende, idet vi bemærke, at det i denne Tid, maaskee ved gjentagne Revisioner, har faaet alle de Rettelser og Tillæg, som dels sees i det haandskrevne rettede Exemplar, dels først fremkomme i den latinske trykte Ordinants. Et Mellemstadium i dette Arbeides Gang fremstiller nu det haandskrevne Manuskript med sine Rettelser: de fleste af dem bleve staaende, men nogle af dem opgaves igjen³⁾, Et og Andet blev omsat, og Adskilligt af Udkastets oprindelige Text, som endnu i Manuskriptet staaer urørt, blev senere

¹⁾ Det er mærkeligt, hvorledes disse Forhold føre os hen til tvende Yttringer om Kirke-Ordinantsen, som man ellers billigen regner til de uhjemlede og misforstaaede. Hvitfeldt skriver (2, 1503) at „Dr. Pommeranus og de Høilærde i Kjøbenhavn havde gjort Kirke-Ordinantsen“, og Pontoppidan skriver i Reformationshistorien, (p. 334), at „Petrus Palladius og Johan Bugenhagen stode for dens Affattelse“ (führten bey dem Aufsatz die Direction), og i Ann. Ecccl. (3, 227), at begge disse Mænd „førte Pennen ved Affattelsen“, idet han iøvrigt forveksler, hvad der skete i Kjøbenhavn, med Forsamlingen i Odense og Haderslev. Forstaaet alene om Revisionen i Kjøbenhavn i Juli—Aug. 1537, kunne begge disse Beretninger have deres deelvisse Sandhed.

²⁾ I almindelige Træk er Bugenhagens Andeel i Kirke-Ordinantsen ogsaa saaledes rigtigt angivet i B. Münters symbolæ p. 58.

³⁾ Saaledes Henviisningen til Sognedelingen i Nørre-Jylland S. 85, og det uheldige „i deres Prædikener“ S. 93 og Privilegierne S. 116 m. m. (jfr. ovenfor S. 18).

udslettet¹⁾ eller omdannet, og i Særdeleshed kom mange nye Indskud til, hvilket Alt sees af den trykte latinske Kirke-Ordinants. Alle disse Tillæg adskille sig som oftest kjendelig fra det oprindelige Grundlag ved en mindre reen Latinitet²⁾, men slutte sig ellers saa let og naturligen til dette, at man kun ved en nøiagtig Sammenligning bliver opmærksom paa dem³⁾. Vi ville faae Leilighed til at gennemgaae de vigtigste, naar vi i de følgende Afsnit optage en anden Undersøgelse af mere theologisk Interesse, nemlig om de Kilder, som de danske Forfattere have be-

¹⁾ Saaledes S. 59 om de tre Sacramenter; S. 65 L. 4 „tvende“; L. 20, at ogsaa Skolemesteren kunde intonere „Vi troe“; og L. 23 til 28. S. 66 L. 3 at Formaningen til Communicanterne kun skal gjøres, naar de ere noget mange. S. 69 L. 11 at Sacramenterne ere tre; S. 81 L. 10—16 om Ægteskabsretten S. 83 L. 26 fgg., og m. m. som tildeels nedenfor særlig skal blive omtalt.

²⁾ Dog gjøre de store Tillæg (i Udkastet S. 66 og 79) en Undtagelse i denne Henseende: skulde de hidrøre fra Luther eller den oprindelige Latinists Pen? Ellers findes pro for „ante“, num for „an“, curare pro pauperibus, implicari negotiis o. desl.

³⁾ Tillægene og Forandringerne i Manuskriptet foreligge i dette Tidskrift a. St. Som Exempler paa dem, som først komme tilsyne i den trykte latinske Ordinants, skal jeg foreløbig nævne: i Artiklen om Lærdommen (foruden de ovenfor S. 9 omtalte Passus, som jeg formoder kun at være glemte i den danske Afskrift) er tilkommen en skarp Advarsel til Præsterne om Forsigtighed i Behandlingen af dybe og dunkle Læresætninger, som Prædestinationen, Friheden etc. (fol. 2—3). Fremdeles det Stykke af Catechismen om Nøgleembedet (fol. 5). Adskillige Henviisninger til tilkommende nærmere Forskrifter og Henviisninger til Superintendenternes Afgjørelse (fol. 6—8). Ordene om Messeofferet: more papisticæ superstitionis et blasphemix (fol. 7). Om Prædiken stod der: a prandio pueris prædicetur perpetuo catechismus, nu staaer der: a prandio pueris, immo omnibus, prædicetur etc. (fol. 10). Laurentii Dag er optaget blandt dem, der skulle erindres næste Søndag (fol. 15). Indskrænkende Bestemmelser om Kirketugten (fol. 17. 18). Provstvalg (fol. 20), at Visitatorerne skulde opmuntre Forældre til at sætte deres Børn i Latinskolerne (fol. 32), at Præster ikke maae indblande sig i verdslige Sager (fol. 24), at der skal være 4 Præster i Malmø (fol. 39) og adskillige Befalinger til Lehnsmændene og Tilsagn til Præster og Provster, foruden enkelte vigtigere Stykker, som nedenfor særlig skulle omtales.

nyttet, og hvorfra Tillægene til deres Arbeide ere tagne, forsaavidtsom Kilder kunne paavises.